

Petrželka, Josef

Porfyriovy otázky o univerzáliích

In: Petrželka, Josef. *Čítanka antických a středověkých filosofických textů*. 1. vyd.
Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 144-157

ISBN 978-80-210-6902-2; ISBN 978-80-210-6905-3 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131075>

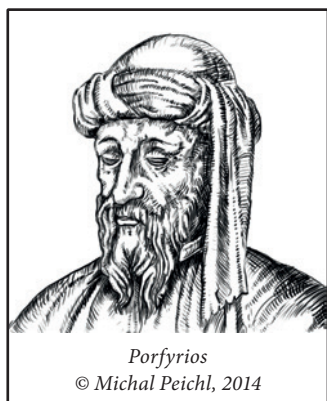
Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

10. Porfyriovy otázky o univerzáliích

A. Úvod



Na rozdíl od důkazů existence Boha představují univerzálie – obecniny – aktuální filosofické téma. Bez „obecného“ se totiž v řeči ani v myšlení neobejdeme (a zvláště ne ve vědě, jejíž podstatou je zobecňování a hledání nejobecnějších zákonů), přitom však ontologický status obecného není bezprostředně zřejmý.

Z historického hlediska se zárodky tohoto problému objevují v platónských idejích a v aristotelských formách jakožto principech druhů a rodů. Explicitní formulace problému však pochází až od novoplatónika Porfyria (234 – asi 305) a konkrétně z jeho krátkého spisku *Úvod k Aristotelovým Kategoriím*.

Složitost problému dokládá fakt, že Porfyrios se necítil kompetentní položené otázky zodpovědět a tento úkol přenechal budoucím generacím. Systematicky se jej chopili středověcí myslitelé, což ovšem předpokládalo jednu maličkost – překlad Porfyriovy řecké Εισαγωγή do latinské podoby, jež nese titul *Isagoge sive quinque voces* („Úvod neboli pět slov“). Tento zásadní požadavek naplnil Boëthius, který také ve svých komentářích ke spisu podal jedny z prvních odpovědí na Porfyriovy otázky, a je třeba dodat, že se jednalo o odpovědi důkladné a promyšlené.

V Porfyriově spisku tedy odpovědi na otázky po způsobu existence univerzálií nenajdeme, zato se seznámíme s různými druhy obecného, což nám umožní pochopit zmíněný zásadní význam obecného v našem myšlení.

B. Úkol

Tentokrát pracujeme s textem, který představuje počátek celé problematiky. Proto v něm nenajdeme její sofistickované řešení (dokonce v něm nenajdeme žádné řešení), ovšem i tak bude jeho studium ve více ohledech velmi užitečné, např. nás seznámí s obecným klasifikačním schématem přírodních věd, jež je vlastně používáno dodnes.

Při studiu se zaměřte mj. na následující problémy:

1. Na prvním místě pochopitelně – které otázky tedy odstartovaly spor o univerzálie?
2. Co je „obecné“?
3. Jaké typy či úrovně obecného můžeme rozlišit?
4. Jaký je vztah Porfyriova Úvodu k Aristotelovým *Kategoriím*?
5. Jak souvisí „pět slov“ s aristotelským pojetím definice?
6. Popište klasifikaci věcí na základě druhů, rozdílů a rodů!

C. Text – Porfyrios, Úvod k Aristotelovým *Kategoriím*

Porfyrios, *Úvod k Aristotelovým Kategoriím*

(In MRÁZ, M. Porfyriův Úvod k Aristotelovým Kategoriím.

Filosofický časopis. 1970, roč. XVIII, s. 971–987.)

Úvod Porfyria Foiničana, žáka Plótina z Lykople

Pokyny a otázky k četbě

- Porfyriův úvod je stručný, přesto si z něj musíme vzít několik informací. Jednak se dozvídáme, jaké termíny budou obsahem jeho spisku, a proč je důležité se jim věnovat.
- Především pak už zde nalezneme tři proslulé otázky, jež odstartovaly celé zkoumání univerzálií – identifikujte je!

1 Poněvadž, Chrysaorie,¹⁴ pro Aristotelovu nauku o kategoriích je nutné znát, co je rod (γένος), co je rozdíl (διαφορά), co druh (εἶδος), co zvláštní vlastnost (ἴδιον) a co nahodilá vlastnost (συμβεβηκός), a poněvadž znalost toho je užitečná pro podávání definic (ὀρισμός)¹⁵ a zvláště pro to, co se týká dělení¹⁶ a důkazu,¹⁷ pokusím se Ti podat

14 Chrysaorios byl žákem Porfyriovým (srov. Ammonios 22, 13 a 39,5). (Všechny poznámky k tomuto textu pocházejí od překladatele. Jsou v tomto rozsahu ponechány proto, že podstatným způsobem doplňují informace k textu a tím umožňují lepší pochopení souvislostí.)

15 Výrazem HORISMOS (též HOROS a HORISTIKOS LOGOS) označuje Aristotelés (a později i Porfyrios) nejen celek definice, složený z toho, co má být definováno (definiendum), a z toho, čím se definuje (definiens), nýbrž i definiens samotné. V tomto druhém případě překládáme HORISMOS slovem „určení“. Definice, na které klade Aristotelés důraz ve svých logických spisech (v *Topikách* a v *Analytikách*), ale i v *Metafyzikách*, dostaly později název reální. Skládají se z tzv. nejbližšího rodu a rodových rozdílů (srov. zvl. *Anal. post.* II 10). Proto je znalost těchto názvů pro tvoření definic nutná.

16 Dělení (DIAIRESIS) nám slouží k získávání definic. Spočívá v dělení rodů na druhy pomocí rozdílů (srov. *Anal. pr.* I 31 a *Anal. post.* II 13).

17 „Důkaz (APODEIXIS) je sylogismus, který vychází z toho, co je pravdivé a prvotní, nebo z toho, čeho poznání vzniká z něčeho prvotního a pravdivého.“ (Arist. *Top.* I 1, 100a18nn). K detailně rozpracovanému pojetí důkazu u Aristotela srov. *Anal. pr.* I 4, 25b28 nn.; *Anal. post.* I 2, 71b9 nn., 16 nn.; 6, 74b24 nn.; 14,

stručný výklad o tomto předmětu a krátce – na způsob úvodu – projít to, co nalzáme u starých filosofů. Hlubším otázkám se přitom vyhnu a jednodušších se jen lehce dotknu. Upozorňuji předem, že se zdržím výkladu o tom, zda rody a druhy (τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη) existují, nebo spočívají jenom v pouhých představách, a v tom případě, že existují, zda jsou tělesné či netělesné a zda jsou oddělené od věcí smysly vnímatelných či existují v těchto věcech a na nich. Tento problém je totiž velmi hluboký a vyžaduje větší zkoumání.¹⁸ Nyní se budu snažit o to, abych Ti ukázal, jak o rodech, druzích a o tom, co bylo uvedeno dříve,¹⁹ pojednávali s důrazem na logický způsob zkoumání²⁰ staří, a z nich zvláště peripatetické.

Rod (γένος).

Pokyny a otázky k četbě

- *Odkud vlastně Porfyrios své úvahy začíná? Vzpomeňte si, že se stejným východiskem jsme se vícekrát setkali i u Aristotela.*
- *Tento postup má ostatně velmi blízko k jednomu obecně platnému metodickému kroku při jakékoli úvaze – víte k jakému kroku?*

Zdá se, že ani rod, ani druh se neříká jen v jednom významu. Rodem totiž se nazývá i souhrn jednotlivin, které se nějak vztahují k něčemu, co je jedno, a k sobě navzájem. V tomto významu se mluví o rodu Hérakleovců na základě vztahu mezi jedním, mám na mysli Héraklea, a množstvím těch, kteří jsou jeho prostřednictvím nějak navzájem příbuzní – nazýváme je tak proto, abychom je odlišili od ostatních rodů. Rodem se zase v jiném významu nazývá 2 počátek (ἀρχή)²¹ vzniku každého jednotlivce – buď odvozeně od zploditele, nebo odvozeně od místa, na kterém kdo vznikl. Tak totiž říkáme, že Orestés odvozuje svůj rod od Tantala, Hyllos od Héraklea a že Pindaros je rodem Théban a Platón Athéňan. Otčina totiž – právě tak jako otec – je určitým počátkem vzniku každého jednotlivce. Tento význam se zdá případný, neboť Hérakleovci jsou nazýváni ti, kteří pocházejí z rodu Hérakleova a Kekropovci ti, kteří pocházejí z rodu Kekropova,

79a17nn. Znalost významu uvedených pěti slov je pro sestavování důkazů nutná. Vyplyvá to např. z následujících vět Aristotelových: „Neboť při důkazech je třeba rozlišovat trojí: předně to, co se dokazuje, závěr, a to je něco, co náleží určitému rodu o sobě. Za druhé axiomy, tj. premisy, z nichž se dokazuje. A za třetí rod, podklad, jehož vlastnosti a o sobě mu případající určení důkaz odkrývá.“ (*Anal. post.* I 7, p. 75a39nn.)

18 Tato část textu dala ve středověku podnět ke známému sporu o způsobu existence obecných pojmů, tzv. universalii.

19 To jest o ostatních třech slovech: rozdílu, zvláštní vlastnosti a nahodilé vlastnosti.

20 Aristotelés rozlišuje různé způsoby zkoumání. Logické zkoumání (LOGIKÓS THÉOREIN – viz např. *Anal. post.* I 21, 82b35), nazývané někdy také dialektickým, je vedeno v nejobecnější rovině. Proti němu stojí jednak zkoumání „z premis“ (EK TÓN KEIMENÓN – viz např. *Anal. post.* I 32, 88a18nn.) tj. logicky v našem slova smyslu, jednak fyzické (FYSIKÓS – viz *Phys.* III 5, 204b4 a *De gen. et corr.* I 2, 316a11), které se pohybuje v oblasti jednotlivých věd a konkrétních věcí.

21 O různých významech slova ARCHÉ (počátek) pojednává zevrubně Aristotelés v *Met.* V 1, 1012b34nn.

a jejich příbuzní. Rodem byl nazván nejprve počátek původu každého jednotlivce a později i soubor těch, kteří pocházejí z jednoho počátku, jako např. z Héraklea. Při určování tohoto souboru a jeho oddělování od ostatních nazvali jsme jej celý rodem Hérakleovců. Jinak zase nazývá se rodem to, čemu je podřazeno druh (τὸ εἶδος) – říká se to snad podle podobnosti s předchozími významy; vždyť i takový rod je určitým počátkem toho, co mu je podřazeno, a zdá se, že vše, co mu je podřazeno, také obsahuje.

Pokyny a otázky k četbě

- *Nyní se dozvíme, co znamená rod ve filosofickém kontextu – dobře si to zapamatujte, jedná se o důležitou myšlenku!*
- *Vedle toho je v textu objasněn rozdíl mezi jednotlivým a obecným – to je opět zcela zásadní filosofický motiv, v němž si musíte učinit jasno!*
- *V textu byste měli vyhledat také vlastnosti, jimiž se rod liší od ostatních predikábilíí.*

Mluví-li se tedy o rodu ve třech významech, mezi filosofy je řeč o významu třetím. Proto při určování rodu se říká, že rod je to, co se vypovídá o více věcech a co do druhů různých jako odpověď na otázku „co to je?“²² – např. „živočich“. Z toho, co se vypovídá, říká se něco o něčem, co je jedno jediné, jako jednotlivina (τὰ ἄτομα)²³ – např. „Sókratés“, „tento“, „toto“ – jiné z toho se však říká o více věcech jako rody, druhy, rozdíly, zvláštní vlastnosti a nahodilé vlastnosti, které náležejí tomu, o čem se vypovídají jako obecný, nikoliv zvláštní rys. Rodem je např. „živočich“ (τὸ ζῷον), druhem „člověk“ (ὁ ἄνθρωπος), rozdílem „rozumné“, zvláštní vlastností „schopné smíchu“, nahodilou vlastností „bílé“, „černé“, „sedět“. Od toho tedy, co se vypovídá o jednom jediném jednotlivci, liší se rody tím, že se vypovídají o více věcech. Od toho však co se vypovídá o více věcech, totiž od druhů, liší se zase rody tím, že druhy se sice vypovídají o více věcech, které však jsou různé ne co do druhu, nýbrž co do počtu.²⁴ „Člověk“, protože je to druh, vypovídá se o Sókratovi a Platónovi, kteří jsou různí co do počtu, nikoliv co do druhu. „Živočich“, protože je to rod, vypovídá se o člověku, hovézím dobytčeti

22 Srov. obdobnou Aristotelovu definici v *Top.* I 5, 102a31. Řecké KATA PLEIONÓN – doslova: „o více“ nebo „o větším počtu“ (aniž je označeno to, z čeho se tento počet skládá) – doplňujeme v překladu pro větší srozumitelnost na spojení: „o více věcech“. Je ovšem nutno si uvědomit, že slovo „věc“ neoznačuje v tomto případě (i v níže uvedených definicích) jen konkrétní věc, ale že má širší význam. Např. v dalším textu Porfyrios upozorňuje, že rod se vypovídá nejen o jednotlivinách, ale i o jemu podřazených druzích (viz p. 7, 13nn) – můžeme tedy říci, že slovo „věc“ v těchto definicích označuje vše, o čem je možno vypovídat.

23 Poněvadž nemáme české slovo, které by vystihovalo původní význam řeckého ATOMON tj. „to, co je nedělitelné“, předkládáme tento výraz slovem „jednotlivina“, jehož používal v této souvislosti při překladu Aristotelových spisů Antonín Kříž.

24 Význam termínu „různé co do počtu“ (TO ARITHMÓ DIAFERON) lze snadno odvodit z následujících Aristotelových vět: „Co do počtu je totožné to, co má více jmen, věc však je jedna“ (*Top.* I 7, 103a9n.) a „Co do počtu jest jedním něco, čeho látka jest jedna“ (*Met.* V 6, 1016b32n.). Co do počtu různé jsou tedy věci, které nejsou totožné, poněvadž jejich látka je různá.

a koni, kteří 3 jsou různí nejen co do počtu, ale i co do druhu. Od zvláštní vlastnosti se liší rod tím, že zvláštní vlastnost se vypovídá o jednom jediném druhu, jehož je zvláštní vlastností, a o jednotlivinách, které pod druh spadají. Jako např. „schopné smíchu“ se vypovídá o člověku a jednotlivých lidech; rod se však vypovídá nejen o jednom, ale i o více druzích, které se od sebe liší. Od rozdílů a obecně nahodilých vlastností liší se rod tím, že rozdíl a obecně nahodilé vlastnosti se sice vypovídají o větším počtu věcí, které jsou různé co do druhu, ale nevypovídají se jako odpověď na otázku „co to je?“. Na dotaz, jak se tyto vypovídají, odpovídáme, že se vypovídají ne jako odpověď na otázku „co to je?“, ale spíše jako odpověď na otázku „jaké to je?“. Jsme-li totiž tázáni, jaký je člověk, odpovídáme, že je rozumný, a na otázku, jaký je havran, odpovídáme, že je černý; „rozumné“ je rozdíl, „černé“ nahodilá vlastnost. Na dotaz, co je člověk, odpovídáme, že je živočich. Uvažovali jsme tedy živočicha jako rod člověka. Tím, že se vypovídá o více věcech, odlišuje se tedy rod od jednotlivin, které se vypovídají o tom, co je jen jedno; tím, že se vypovídá o tom, co se od sebe liší co do druhu, odlišuje se rod od toho, co se vypovídá jako druh, nebo jako zvláštní vlastnost; tím, že se rod vypovídá jako odpověď na otázku „co to je?“, odděluje se rod od rozdílů a obecně nahodilých vlastností, které obojí se vypovídají jako odpověď nikoliv na otázku „co to je?“, ale na otázku „jaké to je?“, nebo „v jakém stavu to je?“ Do uvedeného popisu rodu nespadá nic více ani nic méně.

Druh (εἶδος).

Pokyny a otázky k četbě

- *Jak je vymezen druh?*
- *Porfyrios přidává pro ilustraci popis struktury obecnosti celé jedné kategorie – „podstaty“ (οὐσία). Strukturu si dobře zapamatujte, protože se jedná o klasifikační schéma, jež je používáno vlastně dodnes (zvláště v biologii)!*

O druhu se mluví i v případě vzhledu (μορφή) všeho jednotlivého (ἕκαστον). Podle toho se o něm říká: 4 „Druh, jenž první hoden vlády.“²⁵ Druhem se pak nazývá i to, co spadá pod udaný rod. Tak např. říkáváme, že „člověk“ je druhem živočicha, protože „živočich“ je rodem a že „bílý“ je druhem barvy a „trojúhelník“ druhem obrazce. Jestliže při určování rodu jsme pamatovali i na druh – když jsme říkali, že rod je to, co se vypovídá o více věcech a co do druhu různých jako odpověď na otázku „co to je?“ – a jestliže říkáme, že druh je to, co patří pod udaný rod, tak je třeba vědět – neboť i rod je rodem něčeho a druh je druhem něčeho, tj. jeden druhého – že při určování jednoho i druhého musíme užívat obou. Druh se určuje také takto: druh je to, co je podřazeno rodu a o čem se vypovídá rod jako odpověď na otázku „co to je?“. Dále i takto: druh je

²⁵ Eurip. *Aeolus* 14 2 (Nauk *Tragicorum Graec. fragm.* p. 292). Řecký výraz EIDOS znamená nejen druh, ale i vzhled, postava a krásu.

to, co se vypovídá o více věcech a co do počtu různých jako odpověď na otázku „co to je?“. Tato definice vystihuje nejnižší druhy,²⁶ ostatní definice budou však vystihovat i druhy, které nejnižšími druhy nejsou. To lze objasnit následujícím způsobem. V každé kategorii je něco nejvyšším rodem, jiné zase nejnižším druhem, jiné je uprostřed mezi nejvyšším rodem a nejnižším druhem. Nejvyšším rodem je to, nad čím nebude jiný nadřazený rod; nejnižším druhem je to, pod čím²⁷ nebude jiný podřazený druh. Mezi nejvyšším rodem a nejnižším druhem je to, co je současně rodem i druhem, vzato ovšem v každém z obou případů vzhledem k něčemu jinému.²⁸

Budiž to objasněno na jedné kategorii. Podstata (οὐσία) sama je rodem, pod ni spadá těleso, pod těleso oduševnělé tělo,²⁹ pod toto živočich (ζῷον), pod živočicha rozumný živočich (λογικὸν ζῷον), pod tohoto člověk (ἄνθρωπος), pod člověka Sókratés, Platón a ostatní jednotliví lidé.³⁰ Z toho všeho je podstata nejvyšším rodem a jenom rodem,

26 Termíny EIDIKÓTATON a GENIKÓTATON znamenají doslovně: „to co je druhem (rodem) v největší míře“ nebo: „to co má v největší míře rysy druhu (rodu)“. Aristotelés používá v tomto významu termínů ESCHATON EIDOS a PRÓTON GENOS (poslední druh a první rod). Z dalšího textu vyplývá, že tyto termíny znamenají totéž co v logice obvyklé názvy „nejnižší druh“ a „nejvyšší rod“, kterých proto pro překlad používáme.

27 Porfyrios používá pro označení vztahů nadřazenosti a podřazenosti, které jsou mezi rody a druhy, nejen předložek HYPER A HYPO (nad, pod), ale i předložek PRO a META (před, za), a to zcela nepravidelně. Je to pravděpodobně vlivem Aristotelových termínů PRÓTON GENOS a ESCHATON EIDOS (viz předchozí poznámka), které spíše předpokládají řazení rodů a druhů „v horizontální rovině“ (PRO – META). Aristotelés však používá v podobné souvislosti často adverbii ANÓ a KATÓ (nahoru, dolů): „Výrazem ‚nahoru‘ míním směr k obecnějšímu, výrazem ‚dolů‘ směr k částečnějšímu“ (*Anal. post.* I 20, 82a23n.). Vzhledem k tomu, že od dob Porfyriových se ujala představa vertikálního řazení rodů a druhů (Porfyriův strom), používáme pro překlad označení uvedených vztahů pouze předložky („nad“ a „pod“).

28 Tj. rodem jsou vzhledem k podřazeným druhům a druhy vzhledem k nadřazeným rodům.

29 Oduševnělým tělesem (EMPSYCHON SÓMA) nazývají se u Aristotela všechna tělesa, obdařená v jeho pojetí duší – a to alespoň jejím nejnižším stupněm, tzv. duší vegetativní, kterou mají rostliny. Vyšším stupněm, tzv. duší animální, neboli sensitivní jsou nadáni živočichové a stupněm nejvyšším – rozumem, z živočichů jen lidé (srov. Ant. Kříž, *Vysvětlivky k některým Aristotelovým pojmům*, slovník, připojený k čes. překladu Arist. spisu *O duši*, Praha 1942, heslo „duše“, str. 162n.)

30 Uvedený výčet představuje „kmen“ tzv. Porfyriova stromu, jehož schéma uvádíme podle Brandlova kritického vydání Boëthiova komentáře k *Isagoge* (p. 209, ostatní údaje viz bibliogr.)

	Podstata		
tělesná _____	I	_____	netělesná
	těleso		
oduševnělé _____	I	_____	neoduševnělé
	oduševnělé tělo		
smysly vnímající _____	I	_____	smysly nevnímající
	živočich		
rozumný _____	I	_____	nerozumný
	živočich rozumný		
smrtelný _____	I	_____	nesmrtelný
	člověk		
Platón _____	I	_____	Cicero
	Cato		

člověk nejnižším druhem a jenom druhem, těleso však je druhem podstaty a rodem oduševnělého těla. Také oduševnělé tělo je sice druhem tělesa, ale rodem živočicha. Živočich zase je druhem oduševnělého těla a rodem rozumného živočicha; rozumný živočich je druhem živočicha, ale rodem člověka. Člověk je sice druhem rozumného živočicha, není však rodem jednotlivých lidí, nýbrž jen druhem. A všechno to, co se bezprostředně vypovídá o jednotlivinách (τὰ άτομα), ⁵ bude jen druhem, nikoliv však také rodem. Jako tedy podstata, poněvadž je nejvýše z toho důvodu, že nad ní nic není, byla uznána za nejvyšší rod, tak i člověk, poněvadž je druhem, pod kterým není druh, ani něco z toho, co lze dělit na druhy, ale jsou pod ním jednotliviny (neboť jednotlivinou je Sókratés a Platón a toto bílé) bude jenom druhem, posledním druhem,³¹ a jak my říkáme: nejnižším druhem. Vnitřní členy této řady budou druhy toho, co je nad nimi, a rody toho, co je pod nimi. Takže mají dva vztahy, jeden vztah k tomu, co je nad nimi – podle něho se říká, že jsou rody, druhý vztah k tomu, co je pod nimi – podle něho se říká, že jsou druhy. Krajní členy této řady mají však jen jeden vztah. Nejvyšší rod má totiž vztah k tomu, co je pod ním, poněvadž je nejvyšším rodem všeho, nemá však vztah, jaký je k tomu, co je výše, neboť sám je nejvýše³² a je jakýmsi prvním počátkem a – jak jsme řekli – nad ním nebude již žádný jiný nadřazený rod. A nejnižší druh má jeden vztah – k tomu, co je nad ním, tj. k tomu, čeho je druhem, nemá však vztah, jaký je k tomu, co je níže, ale říká se, že je také druhem jednotlivin.

Pokyny a otázky k četbě

- *V pasáži následující by se vám mělo ozřejmit, jak se tento Porfyriův spisek vztahuje k Aristotelovým Kategorickým, k nimž se hlásí už svým názvem. Měli byste pochopit, jaký je vztah mezi Porfyriovými pěti pojmy či slovy a Aristotelovými deseti kategoriemi.*
- *Jaký je pak vztah mezi druhem a rodem z hlediska výpovědi či soudů?*

Nejvyšší rod se určuje tedy takto: to, co je rodem, aniž by bylo druhem – a naopak: to, nad čím nebude jiný nadřazený rod. Nejnižší druh se určuje takto: to co je druhem, aniž by bylo rodem – to, co je druhem a nemůže být děleno dále na druhy – to,

Po obou stranách „kmenu“ jsou uvedeny druhové rozdíly (viz další text p. 8, 8nn.). Svislé čáry znázorňují vztahy podřazenosti a nadřazenosti, vodorovné čáry dvojí funkci druhových rozdílů: dělení nejblíže nadřazených rodů na druhy a sestavování těchto druhů (viz uvedené místo v dalším textu). Sestavující funkci vzhledem ke „kmenu“ mají zde ovšem jen rozdíly, uvedené na levé straně. Čáry vedené od druhu „člověk“ ke jménům jednotlivců tyto funkce neoznačují vůbec, neboť se nejedná o druhové, nýbrž o tzv. numerické rozdíly. Proto na pozdějších vyobrazeních chybějí. Ve středověku ovšem bylo také vynecháno dělení rozumného živočicha rozdíly „smrtné“ a „nesmrtelné“, které souviselo s učením novoplatóniků o tom, že bozi jsou rozumnými a nesmrtelnými živočichy – tj. že mají těla, i když jemnější než těla lidská (srov. Augustin, *Civ. Dei* lib. 9, kap. 3, 6,8,10).

31 Viz pozn. 26

32 „Nejvýše“ (ANÓTATÓ), srov. zmínku o adverbium ANÓ v pozn. 27

co se vypovídá jako odpověď na otázku „co to je?“ o více věcech a co do počtu různých. Vnitřní členy uvedené řady nazývají se podřazenými rody a druhy. Každý z nich se pokládá za rod i za druh, v obou případech ovšem vzhledem k něčemu jinému. Tomu, co je nad nejnižšími druhy ve vzestupné řadě až k 6 nejvyššímu rodu, dávají jméno rody i druhy i podřazené rody, jako Agamemmon se nazývá Átreovcem a Pelopovcem a Tantalovcem a nakonec potomkem Diovým. U rodokmenů se přichází k jednomu počátku (ἀρχή), např. k Diovi, avšak u rodů a druhů tomu tak není. Jsoucno (τὸ ὄν) totiž není jedním společným rodem všeho (κοινὸν ἔν γένος πάντων), jak říká Aristotelés, ani není všechno (πάντα) stejnorodé vzhledem k jednomu nejvyššímu rodu. Pokládáme spíše – tak jak je to uvedeno v *Kategoriích* – deset prvních rodů za deset prvních počátků. Nazve-li však někdo všechno jsoucnem, bude to říkat – jak uvádí Aristotelés³³ – stejnojmenně, ale ne souznačně.³⁴ Kdyby totiž jsoucno bylo jedním nejvyšším rodem všeho, všechna jsoucna by se říkala souznačně. Poněvadž prvních rodů je deset, mají společný rys jen podle jména, nikoliv však podle významu toho jména. Nejvyšších rodů je tedy deset, nejnižších druhů je určitý počet, ne nekonečný. Jednotlivin, které jsou pod druhy, je nekonečně mnoho (ἄπειρα). Proto Platón radí,³⁵ aby ten, kdo sestupuje od nejvyšších rodů, se zastavil u nejnižších druhů. Sestupovat se má středem, a to tak, že se dělí druhotvornými rozdíly.³⁶ To, co je nekonečné,³⁷ radí nechat stranou, neboť o tom nemůže³⁸ vzniknout věda (ἐπιστήμη). Ti, kteří sestupují k nejnižším druhům, musí tedy postupovat tak, že množství dělí; ti, kteří vystupují k nejvyšším rodům, musí množství shrnovat do něčeho, co je jedno (τὸ πλήθος εἰς ἓν). Shrnutí množství do jedné přirozenosti je druh a ještě více rod. Naopak to, co je částečné a jednotlivé (καθ' ἕκαστα), dělí vždy jednotu na množství. Účastí na druhu tvoří totiž množství lidí jednotu, zvláštními lidmi se jeden a obecný člověk rozděluje na množství. Neboť jednotlivé vždy dělí, obecné spojuje a sjednocuje.

Když jsme určili rod i druh, co je ten i onen, 7 a když jsme určili, že jednomu rodu je podřazeno více (neboť rod se vždy dělí na více druhů), řekneme nyní, že rod se vždy vypovídá o druhu a vyšší o nižším. Druh se však nevypovídá ani o nejbližším rodu, ani

33 Aristotelův výklad o těchto otázkách je obsažen v *Metafyzikách* (III 3, 998b22nn.; V 28, 1024b15).

34 Význam termínu „stejnojmenné“ (HOMONYMON) a „souznačné“ (SYNÓNOMON) objasňuje Aristotelés v *Kategoriích*: „Stejnojmennými se nazývají věci, které mají společné pouze jméno, kdežto podstatný pojem, který je jménem označen, je různý.“ (*Cat.* 1, 1a1n.) – „Souznačnými se nazývají věci, u nichž je společné jak jméno, tak podstatný pojem, který je jménem označen.“ (*Cat.* 1, 1a6n.)

35 *Phlb.* 16c; *Polit.* 262a-c; *Soph.* 219 nn., 266a-b.

36 Termín „druhotvorný rozdíl“ (EIDOPOIOS DIAFORA) se vyskytuje u Aristotela pouze jednou a to v *Topikách* (VI 6, 143b7), srov. H. Bonitz, *Index Aristotelicus*, Berolini 1870, p. 217 b 56.

37 Tj. jednotliviny – viz předchozí řádky. O tom, že vymezení jednotlivin je nemožné, pojednává také Aristotelés v *Metafyzikách* (VII 15, 1039b28nn.).

38 Doplněn zápor, v původním překladu došlo k drobnému přehlédnutí (JP).

o rodech vyšších – není zde možnost obratu ve výpovědi.³⁹ Je třeba vypovídat stejně o stejném. Např. „schopné se řehtat“ o koni – nebo větší o menším⁴⁰ – jako „živočich“ o člověku; menší o větším však vypovídat nelze. Neřekneš totiž, že živočich je člověkem, tak jako říkáš, že člověk je živočichem. O čem se vypovídá druh, o tom se nutně bude vypovídat i rod druhu i rod rodu a to až k rodu nejvyššímu. Říká-li se pravdivě, že Sókratés je člověk, že člověk je živočich, že živočich je podstata, říká se také pravdivě, že Sókratés je živočich a podstata. Poněvadž se tedy vypovídá větší o menším, bude se vypovídat druh o jednotlivině, rod i o druhu i o jednotlivině. Nejvyšší rod se bude vypovídat i o rodu, nebo rodech – je-li mezi ním a nejnižším druhem více podřazených členů – i o druhu i o jednotlivině. Nejvyšší rod se totiž říká o všech mu podřazených rodech, družích a jednotlivinách; rod, který je nad nejnižším druhem, se říká o všech nejnižších družích a jednotlivinách. Druh, který je jenom druhem, říká se o všech jednotlivinách; jednotlivina o jedné jediné z jednotlivých věcí. Jednotlivinou se nazývá „Sókratés“ a „toto bílé“ a „sem přicházející Sófroniskův syn“ – je-li Sókratés jeho jediným synem. Nazývá se to tedy jednotlivinami (ἄτομα), neboť každá jednotlivá věc (ἕκαστον) se skládá ze zvláštností, jejichž souhrn nikdy nebude na jiném tentýž. Neboť zvláštnosti Sókratovy nikdy nebudou tytéž na žádném jiném jednotlivci; zvláštnosti člověka – myslím tedy obecného člověka – budou tytéž ve větším počtu případů, spíše však u všech jednotlivých lidí na základě toho, že jsou lidmi. Je tedy jednotlivina obsahována druhem, druh 8 rodem; rod je totiž určitým celkem, jednotlivina částí; druh celkem i částí, ale je částí jednoho, není však celkem druhého, nýbrž v druhých – je totiž v částech.

Promluvili jsme tedy o rodu a druhu i o tom, co je nejvyšší rod a nejnižší druh, dále o tom, co – ač totéž – je rodem i druhem, o tom, co jsou jednotliviny a v kolika významech se říká rod i druh.

Rozdíl (διαφορά).

Pokyny a otázky k četbě

- *Rozdíl odpovídá přídavným jménům v naší klasifikaci, příkladem může být výraz „obecný“ nebo „sibiřský“ nebo také „rozumný rozumný“. Pozorně si však prostudujte, jak o rozdílu přemýšleli antičtí myslitelé – nejprve vysvětlete tři významy termínu „rozdíl“.*

39 Termín ANTISTREFEIN, který se vyskytuje již u Aristotela, označuje vztah mezi dvěma termíny, z nichž každý může být dosazen na místo druhého (srovnej H. Bonitz, *Ind. Arist.* p. 66a32nn.) V užším významu (jako v tomto případě) znamená totéž jako ANTIKATÉGOREISTHAI, tj. vzájemnou zaměnitelnost subjektu a predikátu ve výroku – „obrácení výroku“.

40 Míni se velikost rozsahu pojmu. Boëthius o tom říká: „... qua vero sunt genera, ampliora sunt quam una quaque species, neque enim in plurima divideretur genus, nisi ab una quaque specie maius existeret. id cum ita sit, nomen generis toti convenit speciei; non enim coaequatur solum speciei generis magnitudo, verum etiam speciem supervadit.“ (*In Isag. Porph. comm. ed. sec. lib. III, c. 10*, výše uvedené Brandlovo krit. vydání p. 232 14nn.).

- *Dále jsou rozlišeny rozdíly oddělitelné a neoddělitelné, z těch pak se jedněm dává přízvisko „o sobě“, jiným „nahodile“. Co všechny tyto varianty rozdílů znamenají?*
- *V textu vyhledejte, v čem spočívá význam rozdílů pro klasifikaci jsoucnen!*
- *A zodpovězte otázku, jaký je poměr mezi rodem, rozdílem a druhem!*
- *Jaké vlastnosti musí mít rozdíl, aby byl rozdílem „druhotvorným“?*

Pojednejme o tom, čemu se říká rozdíl, a to v obecném, užším a nejužším významu. V obecném významu se totiž říká, že jedno se liší od druhého, protože se odlišuje nějakou rozdílností buď od sebe samého, nebo od něčeho jiného. Neboť Sókratés se odlišuje rozdílností od Platóna i sám jako dítě od sebe jako muže a Sókratés, který něco dělá, liší se od Sókrata, který odpočívá – jeho stavy se vždy vyznačují nějakou rozdílností. V užším významu se říká, že jedno se liší od druhého, když se liší nahodilou vlastností, která je neoddělitelná. Neoddělitelnou nahodilou vlastností je např. modrookost, křivonosost, nebo jizva zatvrdlá v ráně. V nejužším významu se říká, že jedno se liší od druhého, když se liší druhotvorným rozdílem, např. člověk se liší od koně rozumností jako druhotvorným rozdílem. Obecně tedy každý rozdíl, když k něčemu přistoupí, činí to rozdílným. Ale rozdíly v obecném a užším významu činí něco jinačím, kdežto rozdíly v nejužším významu to činí něčím jiným.⁴¹ Z rozdílů totiž jedny činí něco jinačím, druhé činí něco jiným. Jedny tedy, které činí něco něčím jiným, nazývají se druhotvorné, druhé, které činí něco jinačím, nazývají se prostě rozdíly. Když totiž k živočichu přistoupil rozdíl 9 „rozumný“, učinil ho něčím jiným, když však přistoupil rozdíl „být v pohybu“, učinil živočicha jen jinačím, než ho činil rozdíl „být v klidu“ – takže jeden rozdíl učinil ho jiným, druhý jen jinačím. Podle rozdílů činících něco něčím jiným, vzniká tedy dělení rodu (γένος) na druhy (εἶδη); přitom se udávají určení, která se skládají z rodů a takových rozdílů. Na základě rozdílů, které činí něco jen jinačím, jsou tvořeny jen rozdílnosti a změny okolností.

Postupujeme-li tedy shora,⁴² musíme říci, že z rozdílů jsou jedny oddělitelné, druhé neoddělitelné. „Být v pohybu“, „být v klidu“, „být zdravý“, „být nemocen“ apod. jsou oddělitelné, kdežto „být křivonosé“ nebo „ploskonosé“, nebo „rozumné“, nebo „nerozumné“ jsou neoddělitelné. Z neoddělitelných rozdílů jedny přísluší něčemu samy o sobě (καθ' αὐταί), druhé nahodile. „Rozumné“ o sobě přísluší člověku a taktéž „smrtné“ a „schopné vědění“, avšak „být křivonosé“ nebo „ploskonosé“ mu přísluší nahodile, ne o sobě. Tedy jedny rozdíly, ty, které jsou o sobě, používají se při určování podstaty a činí něco něčím jiným, druhé však, které jsou nahodilé, nepoužívají se při

41 Jinačím (ALLOION) se něco stává, když se změní jeho nahodilé vlastnosti, ale nezmění se jeho druh. Jiným (ALLO) se stává to, u čeho došlo ke změně druhu. (Srov. David, 177, 11nn; Boëthius, *In. Isag. Porph. comm. ed. sec. lib. IV*, c. 2 p. 244 14nn.)

42 Shora (ANÓTHEN) tj. dolů – viz zmínku o významu slova KATÓ v pozn. 27.

určování podstaty a činí něco ne jiným, nýbrž jinačím. A jedny rozdílů, ty, které jsou o sobě, nepřipouštějí stupeň „více“ a „méně“, druhé však, které jsou nahodilé, jsou-li neodlučitelné, připouštějí zesilování a zeslabování. Ani rod se totiž nevypovídá více či méně o tom, čeho je rodem, ani rozdílů rodu, podle kterých se rod dělí – ty totiž doplňují každé určení. Bytnost⁴³ je jedna a tataž a nepřipouští ani stupňování, ani zeslabování, avšak křivonosost nebo ploskonosost, nebo nějaká zbarvenost jsou do určité míry stupňovány nebo zeslabovány.

Viděli jsme, že jsou tři druhy rozdílů, že jedny rozdílů jsou oddělitelné, druhé neodlučitelné, a dále, že z neodlučitelných jsou jedny o **10** sobě, druhé nahodile a že z rozdílů o sobě jsou jedny, podle kterých dělíme rody, a druhé, podle kterých se z toho, co je rozděleno, vytvářejí druhy. Tak např. ze všech rozdílů, které o sobě náleží živočichu a které jsou tyto: „oduševnělé“ a „smysly vnímající“, „rozumné“ a „nerozumné“, „smrtné“ a „nesmrtelné“, je rozdíl „oduševnělé“ a „smysly vnímající“ ustavujícím rozdílem podstaty živočicha – živočich (ζῷον) je totiž podstata (οὐσία) oduševnělá a smysly vnímající – avšak rozdílů „smrtné“ a „nesmrtelné“ a „rozumné“ a „nerozumné“ jsou dělicími rozdílů živočicha – jejich prostřednictvím totiž dělíme rody na druhy. Ale tyto rozdílů jsou dělicími rozdílů rodů a ustavujícími rozdílů druhů – neboť živočich je dělen rozdílů „rozumné“ a „nerozumné“ a dále rozdílů „smrtné“ a „nesmrtelné“. Rozdílů „smrtné“ a „rozumné“ jsou však ustavujícími rozdílů člověka (ἄνθρωπος); rozdílů „rozumné“ a „nesmrtelné“ (ἄθάνατος) jsou ustavujícími rozdílů boha (θεός),⁴⁴ „nerozumné“ a „smrtné“ jsou ustavujícími rozdílů nerozumného živočicha. Tak i rozdílů „oduševnělé“ a „neoduševnělé“ a „smysly vnímající“ a „bez smyslového vnímání“ jsou dělicími rozdílů podstaty, která stojí nejvýše, přičemž rozdílů „oduševnělé“ a „smysly vnímající“ svým připojením k podstatě vytvářejí živočicha, rozdílů „oduševnělé“ a „bez smyslového vnímání“ vytvářejí rostlinu (φυτόν). Ačkoli tedy tytéž rozdílů jsou v určitém významu ustavující, v jiném významu dělicí, nazývají se všechny druhotvornými. Tyto rozdílů jsou nejvíce potřebné pro dělení rodů a pro definice (ὀρισμοί) – nejsou však potřebné ty rozdílů, které jsou neodlučitelné nahodile a ještě méně ty, které jsou oddělitelné.

Užívá se také následující definice: rozdíl je to, co má druh proti **11** rodu navíc. Člověk má totiž proti živočichu navíc „rozumné“ a „smrtné“; živočich totiž není nic z toho⁴⁵ – odkud ale v tom případě budou mít druhy rozdílů? – ani nemá všechny protikladné rozdílů, poněvadž by totéž současně obsahovalo protiklady. Spíše, jak se uznává, druh má v možnosti (δυνάμει) všechny rozdílů, které jsou pod ním, ve skuteč-

43 Termín TO HEKASTÓ EINAI má zde stejný význam, jako známý Aristotelův výraz TO TI ĚN EINAI (viz *Ar. Org.* ed. Waitz, Lipsiae 1844, I, 271; H. Bonitz, *Ind. Arist.* p. 221a38nn.), pro který se v českých překladech tradičně používá slovo „bytnost“ (essence) – to, co činí věc tím, čím je.

44 O novoplatónském pojetí boha viz pozn. 30.

45 Míň je zde živočich o sobě – genus per se consideratum (Boeth., *In. Isag. Porph. comm. ed. sec. lib. IV* 9, p. 263, 23 n.).

nosti (ἐνεργεία) však nemá žádný.⁴⁶ A tak ani nic nevzniká z toho, co není, ani nebudou protiklady současně na tomtéž.

Definují rozdíly i takto: rozdíl je to, co se vypovídá jako odpověď na otázku „jaké to je?“ o více věcech co do druhu různých. Když se vypovídá „rozumné“ a „smrtné“, říká nám to o člověku, jaký je, ale ne to, co je. Je-li totiž vhodné odpovědět na otázku, co je člověk, že je živočich, tak na dotaz, jaký je to živočich, vhodně udáváme, že rozumný a smrtný. Skládají-li se věci z látky (ὕλη) a tvaru (εἶδος) nebo mají-li skladbu obdobnou látce a tvaru, jako např. socha je z kovu jako látky a z podoby jako tvaru, pak i obecný člověk se skládá jednak z rodu jako obdoby látky, jednak z rozdílu jako obdoby tvaru. Avšak tento celek, živočich rozumný a smrtný, je člověkem, tak jako ve výše uvedeném případě je celek sochou.

Popisují takové rozdíly i takto: rozdíl je to, co je přirozeně schopné oddělovat od sebe to, co spadá pod tentýž rod; rozdíly „rozumné“ a „nerozumné“ oddělují od sebe člověka a koně, kteří oba spadají pod tentýž rod „živočich“. Člověk totiž a kůň se neliší na základě rodu, neboť smrtnými živočichy jsme i my i nerozumní živočichové, ale oddělilo nás od nich 12 přidání rozdílu „rozumné“. Avšak ti, kteří ještě hlouběji zkoumají teorii rozdílu, říkají, že rozdíl není nic z toho, co odděluje členy podřazené pod tentýž rod. Podle nich je rozdíl spíše to, co přispívá k bytí a co je částí bytnosti (τὸ τί ἦν εἶναι) věci. „Mít vrozenou schopnost se plavit“, není totiž rozdílem člověka, i když je to jeho zvláštní vlastností. Můžeme totiž říci, že ze živočichů jedni mají vrozenou schopnost se plavit, a tím je oddělit od sebe, avšak „mít vrozenou schopnost se plavit“ není doplňkem podstaty (οὐσία), ani její částí, nýbrž její pouhou způsobností, protože to není takové, jaké je to, co se ve vlastním významu nazývá druhotvorným rozdílem. Budou tedy druhotvornými rozdíly ty, které vytvářejí jiný druh a které jsou přijímány jako odpověď na otázky po bytnosti.

Zvláštní vlastnost (ἰδίον).

Pokyny a otázky k četbě

- Zbývají poslední dvě predikábilie, v českém překladu obou se přitom objevuje slovo „vlastnost“. Měly by tedy mít něco společného – co to je?
- Protože se však specifikace těchto vlastností liší („zvláštní“ vs. „nahodilá“), musí být mezi nimi také odlišnost. V čem ta spočívá?
- Jaký je význam těchto dvou predikábilii pro klasifikaci věcí?

Zvláštní vlastnost má čtyři významy – zvláštní vlastností je totiž to, co připadá nějakému jedinému druhu, byť ne celému, jako např. člověku „léčit“, nebo „měřit“. Také je

46 Termín „v možnosti“ označuje to, co se může stát něčím, ale ještě tím není. Boëthius vysvětluje Porfyriovu myšlenku slovy: „si enim ipsum per se animal consideretur, differentias non habebit, si autem ad species reducatur, habere potest, sed distributum atque ut eius speciebus separatim nihil possit evenire contrarium. ita ipsum genus si per se consideretur differentiis caret.“ (Boeth. *ibid.* p. 264, 18nn).

zvláštní vlastností to, co připadá celému druhu, byť ne jedinému, jako např. člověku být „dvounohý“; zvláštní vlastností je také i to, co připadá jedinému druhu, celému a někdy – jako např. připadá každému člověku „ve stáří šedivět“. Čtvrtý případ je ten, ve kterém se setkají podmínky „jedinému“, „celému“ a „vždy“ – jako připadá člověku „schopné se smát“. I když se totiž člověk nesměje vždy, říká se o něm, že je schopný se smát, ne proto, že se vždy směje, ale proto, že má k tomu vrozenou schopnost. Ta mu vždy přísluší jako vrozená, právě tak jako koni přísluší „schopné se řehtat“. O tom, co je takové, se též říká, že je to v nejvlastnějším významu zvláštní vlastností, poněvadž je to schopné obratu ve výpovědi: jestliže totiž je něco koněm, je to i schopné se řehtat a jestliže je to schopné se řehtat, je to také koněm.⁴⁷

(...)

Nahodilá vlastnost (συμβεβηκός).

Nahodilá vlastnost je to, co se objevuje a mizí nezávisle na zániku svého nositele. Je dvojí: oddělitelná a neoddělitelná. „Spát“ je nahodilá vlastnost, která je oddělitelná, kdežto „být 13 černé“ připadá neoddělitelně havranu i Aithiopovi. Můžeme si však představit i bílého havrana i Aithiopa bez barvy, aniž by tím nositel vlastnosti zanikl. Určuje se to i takto: nahodilá vlastnost je to, co může jednomu a témuž náležet i nenáležet, nebo to, co není ani rod, ani rozdíl, ani druh, ani zvláštní vlastnost, existuje to však vždy na nějakém nositeli.⁴⁸

Když jsme určili vše, co jsme si dali za úkol, myslím totiž rod, druh, rozdíl, zvláštní vlastnost a nahodilou vlastnost, je třeba promluvit o tom, jaké mají společné a jaké rozdílné rysy.

Společné rysy pěti slov.

Pokyny a otázky k četbě

- Na závěr četby Porfyria trocha syntézy a přehledu – uvědomte si společné rysy všech pěti „slov“!

Všem je společné to, že se vypovídají o více věcech. Ale rod (γένος) se vypovídá o druzích (εἶδη) a jednotlivinách (τὰ άτομα) a právě tak rozdíl, druh však se vypovídá o jednotlivinách, které pod něj spadají. Zvláštní vlastnost však se vypovídá o druhu, kterého je zvláštní vlastností, i o jednotlivinách, které pod druh spadají; nahodilá vlastnost se vypovídá o druzích i jednotlivinách. „Živočich“ totiž se vypovídá o koních i o hovězím dobytku, které jsou druhy, a o tomto koni i o tomto hovězím dobytčeti, což

47 Srov. Aristotelovu definici zvláštní vlastnosti v *Topikách*: „Zvláštní vlastnost je to, co sice nevyjadřuje bytnost, ale náleží to k něčemu jedinému – vypovídá se to navzájem s věcí jedno o druhém“ (*Top.* I 5, 102a18n.).

48 Aristotelova definice: „Nahodilá vlastnost je to, co není ničím z toho, ani určením, ani zvláštní vlastností, ani rodem, náleží však věci, a co může kterékoli věci stejně náležet i nenáležet.“ (*Top.* I 5, 102b4–14.)

jsou jednotliviny. „Nerozumné“ se vypovídá o koních i hovězím dobytku a to i o jednotlivých kusech, druh však, jako např. „člověk“, se vypovídá i o člověku i o jednotlivcích, avšak „černé“ – nahodilá vlastnost, která je neoddělitelná – se vypovídá i o druhu havranů i o jednotlivých havranech. „Být v pohybu“ – nahodilá vlastnost, která je oddělitelná – se vypovídá o člověku i koni, ale v první řadě i o jednotlivinách a v druhé řadě pak o tom, co jednotliviny obsahuje.

D. Souhrnné kontrolní otázky a úkoly

- Co je „obecné“ a co je pojmovým protikladem obecného?
- Definujte všech pět predikábilí!
- Co se jimi vlastně myslí a jaký je jejich vztah k aristotelským kategoriím?
- Jak se predikábilie uplatňují při klasifikaci jsoucen?